

УДК: 321.01(430)"1998/2005"Шредер+327(4-11)

Марія Веклюк,
студентка 2-го курсу ОС «Магістр» спеціальності «Країнознавство»
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ «НОВОЇ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ» КАНЦЛЕРА Г.ШРЕДЕРА

У статті досліджено історичні передумови формування зовнішньополітичних принципів політики канцлера Німеччини Г. Шредера, розглянуто і проаналізовано концептуальні засади «нової східної політики». Наявний матеріал дозволяє стверджувати, що східний напрям зовнішньої політики не мав першорядного значення для змісту зовнішньої політики федерального канцлера: проведений аналіз демонструє, що інтереси Німеччини в східноєвропейському регіоні не обмежувалися лише співпрацею з Росією у сфері безпеки. Г. Шредер у зовнішній політиці розглядав партнерство із Росією як вигідний економічний напрям. У той самий час Німеччина продовжувала підтримувати європейські прагнення Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Латвії, Литви та Естонії.

Ключові слова: ФРН, міжнародні відносини, канцлер, східна політика, безпека, Європа, політика, міжнародне право, економіка.

In the statute, the historical changes in the formulation of the new political principles of the policy of Chancellor Nimechchin G. Schroeder, and of the conceptual ambush of the "new schematic policy" are reflected and analyzed. The new material allowed the federal chancellor to conduct an analysis, but it was not a matter of first-rate importance for the change of the new policy of the Federal Chancellor: conducting the analysis, demonstrating that the interests of the Russian Federation were not carried out in the first place G. Schroeder in his new policy, looking at the partnership from Russia as a great economic direct. At that very hour, Nymechchina prodovzhuvala pidtrimuvati the European Prague, Czech, Ugorshchina, Slovakia, Latvia, Lithuania and Estonia.

Key words: FRN, International Vidnosini, Chancellor, Shidna Politics, Bezpeka, Europe, Politics, International Law, Economics.

У кінці 1998 р. пост федерального канцлера ФРН зайняв соціал-демократ Герхард Шредер; міністром закордонних справ став лідер партії Союз-90 /«Зелені» Йошка Фішер. Канцлер Шредер отримав посаду у складні часи: світ змінювався: спочатку революції і об'єднання Німеччини, потім розпад СРСР і крах комуністичних режимів. Уряд Шредера мав можливість написати історію практично з «чистого аркуша» та повернути країні статус «світової держави».

Актуальність теми дослідження. «Східна політика» як один з головних напрямів зовнішньої політики ФРН бере початок від дій канцлера ФРН

Конрада Аденауера. В той час гостро постало питання вироблення політичної лінії щодо НДР, СРСР і країн Східної Європи. Ключовою подією в розвитку «східної політики» стало канцлерство В. Брандта, який проголосив перехід до «нової східної політики» (Ostpolitik). Вона була спрямована на покращення відносин з країнами Східної Європи, в першу чергу із СРСР. У 1990 р. ця мета була досягнута федеральним урядом Гельмута Коля. Відбулося об'єднання двох Німеччин.

Новий імпульс «східній політиці» надав саме канцлер Герхард Шредер. Він розширив східний вектор німецької політики. Відповідно комплексний аналіз «нової східної політики» канцлера Г. Шредера дозволить зрозуміти політичні проблеми ХХІ століття, а також глибше осмислити роль ФРН у сучасному світі.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період роботи коаліції Соціал- демократичної партії Німеччини і партії Союз-90/«Зелені». Ці рамки містять два терміни повноважень німецького уряду: з жовтня 1998 по жовтень 2002 рр. і з жовтня 2002 по листопад 2005 рр. Нижня межа – це час початку роботи «червоно-зеленої» коаліції Г.Шредера, а верхня – вступ лідера ХДС/ХСС Ангели Меркель на пост федерального канцлера ФРН.

Метою дослідження є комплексне вивчення «нової східної політики» федерального канцлера Г.Шредера. Для досягнення мети ставляться такі завдання:

- вивчити історичні передумови «нової східної політики» Шредера;
- розглянути і проаналізувати концептуальні засади «нової східної політики».

Об'єктом дослідження є зовнішня політика ФРН у роки роботи «червоно-зеленої» коаліції (1998-2005). **Предметом дослідження** є політика коаліції щодо країн Східної Європи.

Джерельна база. У роботі широко використано як вітчизняні, так і зарубіжні джерела. Вагомий теоретичний вплив на реалізацію «нової східної політики» Німеччини справила широка наукова дискусія всередині країни. У дискусію було залучено як різноманітні наукові центри, так і державних діячів, партійних функціонерів. Відповідно у роботі використано широке коло опублікованих джерел, до яких належать джерела договірної характеру, матеріали політичних виступів лідерів ФРН (Шредер), України (Кучма), Польщі (Квасневський), Росії (Путін), періодичної преси (електронні газети - Der Spiegel (Гамбург), Deutsche Welle (Бонн), Die Welt (Берлін), Die Zeit (Гамбург)). Це також періодична преса, яка дає значний матеріал з історії діяльності «червоно-зеленої» коаліції. Вона містить механізми прийняття рішень, еволюцію розвитку відносин з країнами Східної Європи. Наступна група джерел зосереджена на сайтах президентів ФРН, Росії, Польщі. Важливу групу джерел являють собою законодавчі акти і документи ФРН і країн Східної Європи.

Ступінь вивченості проблеми. Незважаючи на те, що проблемами зовнішньої політики Німеччини після об'єднання займалася значна кількість

істориків і політологів, у вітчизняній історіографії відсутні комплексні дослідження «нової східної політики» федерального канцлера Шредера. Німецьку зовнішню політику досліджували І.Тодоров, О.Валіон, С.Віднянський, С.Власов, А.Кудряченко, Д.Лакішик, А.Мартинів, О.Хімяк [25;3;4;5;6;7;9;10;11-24;26].

У наявній науковій літературі можна виділити напрями, в основі яких національні, а відповідно і світоглядні школи. Насамперед це німецька література з проблем зовнішньої політики ФРН. Названі праці містять концепції розвитку інтеграційних процесів в Європі та інтродукції об'єднаної Німеччини до континентального простору (Я.Бетц, К.Кайзер, І.Краузе, Г.Шолген, Р.Вольф) [28;30- 32;34]. У західних дослідників «нова східна політика» розглядається як політика в Європі і за допомогою Європи. Німецькі інтереси ототожнювалися з європейськими.

Низка авторів робить спробу подати аналіз впливу так званої «нормалізації» на зовнішньополітичний курс ФРН. Об'єднання Німеччини, формальне здобуття нею повного державного суверенітету та могутній економічний потенціал, вважають дослідники, об'єктивно обумовили необхідність розробки нових концептуальних основ зовнішньої політики, які б відповідали новим геополітичним реаліям та новому становищу ФРН. Відповідно, з огляду на сказане, цілком логічно, продовжують дослідники, Г.Шредер сформував практичну частину своєї «нової східної політики».

Наступні джерела – це праці сучасних українських науковців [3;4-6;7;9;10;11- 24;26]. Вітчизняна історіографія характеризується зваженим підходом до оцінки означеної проблеми. В Україні вийшла низка праць, присвячених окремим аспектам і напрямам зовнішньої та європейської політики ФРН – А.І.Кудряченка, С.М.Власова, О.Клименко, Д.Лакішика, Р.Кривоноса та інших. Автори наукових праць відмічали, що головним пріоритетом зовнішньої політики Західної Німеччини після об'єднання було «подвійне включення» як у процеси європейської інтеграції (ЄС), так і в політичний процес на Сході.

Значний внесок у справу дослідження відносин між Україною і ФРН зробили вітчизняні дослідники О.П. Валіон, С.В. Віднянський і А.Ю. Мартинів [3;4;11- 16]. Вони виділили три етапи формування українсько-німецького співробітництва: згідно з їх періодизацією, з моменту вступу Г. Шредера на посаду канцлера, з жовтня 1998 р., починається новий (третій) етап двосторонніх відносин. Він характеризувався «прагматизацією» партнерства і залученням до нього нових суб'єктів (структур громадянського суспільства, федеральних земель та ін.).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що комплексно і детально проводиться аналіз «нової східної політики» «червоно-зеленої коаліції», що сприяє виявленню її мети та основних етапів розвитку. Зроблена спроба представити концепцію «нової східної політики» канцлера Шредера, виявити підхід голови «червоно-зеленого» уряду до розуміння змісту «східної політики»

ФРН. Простежена спадкоємність практики уряду Шредера з попередніми федеральними урядами.

Методологічною основою дослідження є методи загальнонаукового та історичного пізнання. За основу взято проблемно-хронологічний метод, що дозволило розкрити основні питання теми. Застосування знайшов історико-генетичний метод, який дозволив розглянути в динаміці процеси формування і розвитку «нової східної політики». Порівняльно-історичний метод допоміг розкрити специфіку кожного напрямку «східної політики», виявити відмінності в підходах до різних країн Східної Європи.

Після об'єднання Німеччини в 1991 р. «східна політика» ФРН розвивалася повільно: звичайно, було б дуже необачно говорити про кризу, але певні ознаки стагнації прослідковуються. Як результат, «східна політика» розділилася на окремі напрями, серед яких головними були німецько-російські і німецько-польські відносини.

Завдання подолання зовнішньополітичних проблем і розробки нової концепції «східної політики» лягали на плечі соціал-демократа Г.Шредера. Останній намагався відповісти на такі питання: що входить у поняття «Східна Європа» після розпаду СРСР; як діяти після припинення існування РЕВ і ОВД; які цілі і основи сучасних взаємин між країнами східноєвропейського регіону і Німеччиною; якою має бути політика щодо Росії і наскільки вона є важливою.

Природно, перші спроби окреслити контури майбутньої «нової східної політики» відпрацьовувалися ще на стадії передвиборної боротьби. Г.Шредер і його партія розуміли, що головними труднощами німецького суспільства 1998 р. були проблеми економіки (в першу чергу дефіцитний бюджет і високий рівень безробіття), а не зовнішньої політики. В той самий час прагнути до влади без конкретної зовнішньополітичної доктрини також не уявлялось можливим. Ймовірно, приблизно так саме міркували і майбутні партнери СДПН по урядовій коаліції Союз 90/«Зелені». Останні традиційно відводили головну роль у своїй програмі проблемам екології, економіки і прав людини [25(a), с.37-39].

Але, незважаючи на такі установки партій, первинні контури концепції «східної політики» простежити можливо. Так, соціал-демократи зверталися до досвіду минулих років, брали зобов'язання проводити європейську політику «в традиціях В.Брандта і Г.Шмідта». В деякій мірі така заява виглядає невиваженою і викликає запитання, оскільки згадані канцлери, хоч і були членами СДПН, але розставляли різні акценти у своїй зовнішній політиці. Брандт орієнтувався насамперед на розширення і поглиблення європейських зав'язків (в тому числі між східною і західною частинами Європи). Шмідт увійшов в історію як «атлантист», який орієнтувався на розвиток німецько-американських відносин. Ймовірно, ідеологи партії прагнули акцентувати увагу виборців на можливості різноманітності і різноскерованості. Це передбачало тісні відносини з Європою, їх поєднання із німецько-американським партнерством [13, с.73-75].

«Східна політика» як окремий напрям у програмі не виділялася, проте ставилися дві базові мети, що стосуються регіону Східної Європи. По-перше, заявлялося, що Німеччина має намір сприяти розвитку процесу розширення Європейського Союзу на Схід. Останнє «стало можливим завдяки подоланню розколу в Європі». При цьому партія акцентувала увагу на необхідності реформ в аграрному секторі, у сферах інститутів і фінансів, що стосувалися як членів, так і кандидатів до Євросоюзу. По-друге, СДПН проголошувала ідею «спільного європейського дому», який планувалося «будувати» в тісній співпраці з країнами Східної Європи і Росією [13, с.88-89].

Передвиборна програма партії Союз-90/«Зелені» докладно приділяла увагу зовнішній політиці. «Зелені» підтримували ідею спільного європейського дому, стверджували, що «Європа - це більше, ніж ЄС», а значить Німеччина зобов'язана допомагати країнам Центральної та Східної Європи на їх шляху до Євросоюзу. Крім того, партія висувала ідею «рівноправного партнерства» країн Європи. На думку членів партії, всі кандидати ЄС мали право брати участь в обговореннях поточних проблем. Крім того, «Зелені», як і СДПН, говорили про важливість процесу розширення ЄС, причому за тими ж ключовими принципами, що і соціал-демократи [8, с.19-20].

Важливе місце у програмі займали питання відносин з Росією. «Зелені» звертали увагу на роль РФ у політиці безпеки. На думку членів партії, загальноєвропейська безпека була можлива тільки в умовах політичної спільності із РФ. Велике значення в цьому зв'язку відігравали відносини НАТО і Росії: партія «Союз-90» піднімала питання розширення Північноатлантичного блоку на Схід. Наступна ідея передбачала будівництво спільної загальноєвропейської безпекової системи. На думку членів партії, витратити і без того малий бюджет ФРН на дрібні військові «потреби» було безвідповідальним. Відповідно вважалось можливою безпекою співпраця з Росією. Програма зачіпала і питання розвитку окремих напрямів «східної політики» ФРН: актуальним завданням уряду, як вважали ідеологи партії, повинно було стати налагодження відносин з Польщею і Чехією. При цьому «зелені» хотіли розвинути їх до того ж рівня, що і німецько-французькі відносини [10, с.63].

Коаліційна угода від 1998 р. була покликана служити меті співпраці «червоно-зеленого» уряду протягом усього терміну їх повноважень. В угоді питанню європейської політики присвячувалася глава, що мала назву «Європейське об'єднання, міжнародне партнерство, безпека і мир». У документі проголошувався головний принцип нового федерального уряду: «Зовнішня політика Німеччини – це політика миру». Базовими принципами зовнішньої політики визначалася «повага до міжнародного права і прав людини, готовність до діалогу, відмова від застосування сили» [25(а),с.59-61]. Мета східного напрямку описувалася більш конкретно і визначалася двома головними тезами. По-перше, Німеччина зобов'язувалася усіляко сприяти «поглибленню і розширенню Європейського Союзу», а, по-друге, брала на себе відповідальність за «демократію і стабільність» у східноєвропейському регіоні.

У коаліційному договорі розширення ЄС на Схід іменувалося як «історичний шанс», яким уряд мав би обов'язково скористатися. Новий німецький уряд зобов'язувався всебічно підтримувати країни Східної Європи, а також надавати всебічну економічну допомогу з метою поширення демократичних принципів в регіоні. Що стосується напрямів «східної політики», то в коаліційному договорі, по-перше, було наголошено на важливості відносин з Росією, які, на думку уряду, повинні «зміцнюватися і вдосконалюватися в інтересах європейської безпеки». По-друге, йшлося про необхідність розвитку відносин з Україною, а також країнами-сусідами ФРН, особливо з Польщею, перед якою Німеччина «мала історичну відповідальність» [8, с.22].

Велике значення для закріплення нового курсу уряду ФРН мали виступи канцлера в німецькому парламенті. У своєму першому зверненні до Бундестагу в листопаді 1998 р. Г.Шредер зачіпає деякі з питань зовнішньої політики, але основна увага приділялася не заходу, а східному напрямку. Так, на думку канцлера, в фундаменті зовнішньополітичного курсу уряду залишалися німецько-американські і німецько-французькі відносини. Головною метою «східної політики» визначалася «реалізація історичного шансу, спрямованого на подолання розколу Європи», що має бути досягнуто шляхом розширення євроінтеграції [1]. При цьому канцлер висловлював подяку народам Угорщини і Польщі за їх допомогу під час процесу об'єднання Німеччини. Відзначалася й історична відповідальність Німеччини перед Польською Республікою, згідно з якою уряд ФРН зобов'язувався всіляко допомагати Польщі. Важливо, що канцлер не зачіпав питання російсько-німецьких відносин, що мало на меті продемонструвати зміну пріоритетів: «банна дипломатія» Гельмута Коля залишалася в минулому, їй на зміну приходив «прагматизм» Шредера [2].

Значну увагу «східній політиці» було відведено у виступі канцлера в грудні 1999 р., де Шредер підбивав підсумки саміту ЄС в Гельсінкі. У своєму виступі глава уряду зазначив, що «історична» мета починає втілюватися в реальність: в лютому 2000 р. починалися переговори з Болгарією, Румунією і Словаччиною, успішно розвивався переговорний процес з Угорщиною, Польщею та Чехією. Формувалася позиція щодо Росії: країни ЄС – і в першу чергу Німеччина – з одного боку, засуджували російську політику щодо Чечні, але в той же час відзначили, що РФ є партнером Європи, і ФРН не прагне її ізоляції.

Таким чином, проаналізовані документи (програми СДПН і партії Союз-90/«Зелені», коаліційний договір 1998 року, звернення канцлера Шредера до Бундестагу і його стаття від 2001 р.) формували лише загальні риси «східної політики». Як бачимо, Німеччина була зацікавлена в розвитку партнерства з країнами Східної Європи, але, по-перше, воно планувалося головним чином в контексті розширення Євросоюзу, а, по-друге, німецько-російські відносини (або відносини з іншими країнами східноєвропейського регіону) грали меншу роль, ніж, наприклад, німецько-американські (що називалися «найважливішими» для ФРН) або німецько-французькі відносини (які

вважаються еталоном відносин в Європі). Окремо стояли відносини із Польщею. Вони формувалися з ідеї відповідальності німців за злочини нацистської Німеччини в часи Другої світової війни. При цьому можна зробити висновок, що погляди канцлера змінювалися: якщо в 1998 р. основною метою «східної політики» визначалося сприяння процесу розширення ЄС, а російсько-німецькі відносини не мали значної вагомості, то в 2001 р. партнерство з Росією вийшло на перший план і починає впливати на інші напрями концепції.

Передвиборні програми 2002 р. значно відрізнялися від програм 1998 року, що свідчило про розуміння того, якою має бути нова зовнішня політика «червоно-зеленого» уряду. У програмі СДПН спостерігалися певні зміни пріоритетів: незважаючи на те, що мета оздоровлення економіки і ліквідації безробіття ще не була досягнута, акцент зміщувався в бік зовнішньої політики. Можливо, в зв'язку з цим зовнішня політика не тільки зайняла значне місце в новій програмі, але і відкрила зміст нової програми [2].

Тепер СДПН ставила конкретну мету як щодо країн Східної Європи (і розширення ЄС), так і по відношенню до Росії. По-перше, соціал-демократи сподівалися на успішне завершення східного розширення Євросоюзу щодо країн, які «звільнилися від комуністичного панування». По-друге, роз'яснювалося, чим цей процес може бути корисним для Німеччини. До плюсів розширення, на думку членів партії, належало: розширення внутрішнього ринку і, як наслідок, зміцнення конкурентоспроможності. Стосовно Росії висувалися три основні тези: тісна співпраця у сфері політики міжнародної безпеки, допомога в розвитку демократії і соціальної ринкової економіки, підтримка вступу Росії до СОТ і G7. Не втратила своєї важливості ідея спільного європейського дому: в програмі зазначалося, що Росія відіграє важливу роль у формуванні «майбутньої європейської архітектури», тому необхідно вибудовувати з нею партнерські відносини [29, s.74].

Передвиборна програма партії Союз-90/«Зелені» також ґрунтувалася на ідеї європейського єднання, оскільки в ХХІ ст., як констатували автори нової програми, неможливо жити в «світі зачинених дверей». Розширення ЄС за рахунок країн Східної Європи «зелені» вважали необхідним кроком до подолання розколу Європи, який стався після Ялти [29, s.75]. У зміст «східної політики» включалися принципи взаємовідносин з регіоном. По-перше, «зелені» виступали за розширення і поглиблення інвестицій, по-друге, ставили питання про необхідність допомоги і обміну досвідом в економічній та екологічній сферах. Головними напрямками «східної політики» визначалися німецько-польські і німецько-російські відносини. Польща, на думку членів партії, повинна була стати близьким партнером ФРН, а від Росії безпосередньо залежали безпека і благополуччя Європи.

Коаліційна угода 2002 р. містила ті ж самі пункти, що і попередній документ. Хоча існували деякі винятки: головною метою зовнішньої політики проголошувалися дотримання міжнародного права і захист прав людини, готовність до діалогу, протидія кризам, відмова від силових методів; знову проголошувалася теза про те, що зовнішня політика Німеччини – це політика

захисту миру, а головним завданням ФРН у ЄС визначалося завдання розширення членів спільноти. Також декларувалося завдання розширення співпраці із Росією: декларувався намір уряду ФРН підтримувати партнерські відносини із РФ у двосторонньому форматі. Наступне: говорилося про необхідність сприяти взаємодії Росії із ЄС, НАТО та G8. Проголошувалося завдання розширення співпраці у безпековій сфері, політичній, економічній. В той самий час підтверджувалося бажання розширяти співпрацю із Україною на основі «спільних цінностей, які підтримують політику реформ, спрямованих на розвиток громадянського суспільства і демократії» [33, s.6].

Принципово новими пунктами стали тези про розширення НАТО на Схід і становлення нового формату відносин із Південно-Східною Європою. Так, поперше, закріплювалося положення про те, що Німеччина має намір використовувати розширення НАТО з метою зближення з країнами Східної Європи. По-друге, уряд ФРН зобов'язувався сприяти розвитку демократії в Південно-Східній Європі. Особливе значення надавалося Пакту стабільності, який повинен був стати «важливим інструментом подолання кризи», на основі якого не тільки Німеччина, але і ЄС формувало свою політику щодо регіону. Крім того, новий уряд зобов'язувався надавати економічну, політичну та іншу допомогу країнам регіону, тому що вважав подібні дії «вагомою інвестицією в майбутнє Південно-Східної Європи і Європейського Союзу» [27, с.27].

Слід зупинитися на двох зверненнях канцлера Герхарда Шредера до Бундестагу, які він зробив під час другого терміну діяльності «червоно-зеленої» коаліції. Перше звернення в жовтні 2002 р. традиційно включало подяку на адресу США. При цьому головною метою зовнішньої політики визначався розвиток партнерських відносин із Росією і успіхи процесу східного розширення ЄС.

«Центральний європейський проєкт, – стверджував канцлер, – має усі шанси бути завершеним до початку цього століття». Останнє, на думку лідера соціал-демократів, безсумнівно демонструвало зовнішньополітичні досягнення Німеччини. До того ж, виступ у березні 2003 р. став реакцією канцлера на початок Іракської війни: Шредер підтверджував намір домагатися розв'язання цього конфлікту мирним шляхом і наголошував на важливості спільної роботи Німеччини, Франції та Росії [33, s.10].

У травні 2003 р. міністерство оборони ФРН оприлюднило нові Директиви оборонної політики. Директиви мали замінити аналогічний документ 1992 р. : важливою зміною стало те, що регіон, до якого входив пострадянський простір, не позначався як «потенційно небезпечний для Німеччини», а розвиток співпраці з Російською Федерацією позиціонувався як першорядний інтерес федерального уряду. Такий підхід пояснювався тим, що новий формат співпраці відкривав «принципово нові можливості для спільного забезпечення європейської безпеки». Крім того, зазначалося, що російсько-німецьке співробітництво ставало необхідною умовою колективної співпраці, сприяло запобіганню різноманітних загроз. Такий підхід став можливим лише після

прийняття нової зовнішньополітичної програми, що була зорієнтована на Росію [27, с.28].

Таким чином, можна говорити про певну еволюцію поглядів федерального канцлера Г. Шредера щодо «східної політики». У перші роки канцлерства (1998–2001) глава уряду спирався на принципи «прагматизму» і «атлантизму», відповідно до яких він прагнув розвивати німецько-французькі та німецько-американські відносини, отже, саме ці країни позиціонувалися як головні партнери ФРН. Східний напрям зовнішньої політики не мав першорядного значення для федерального канцлера: проведений аналіз демонструє, що інтереси Німеччини в східноєвропейському регіоні обмежувалися бажанням сприяти європейській інтеграції і співпраці з Росією в сфері безпеки. При цьому перший напрям Шредер визначав як пріоритетний. Такий підхід пояснювався бажанням Німеччини якнайшвидше подолати «розкол Європи». З часом до 2001 року «атлантизм» відходить на другий план, а східний напрям починає відігравати все більш вагоме значення. Концепція «нової східної політики» істотно трансформувалася: першочерговим завданням проголошувався розвиток і розширення російсько-німецького співробітництва, що було пов'язано і з переорієнтацією Г. Шредера в зовнішній політиці (від зазначеного часу канцлер починає розглядати партнерство з Росією як вигідний економічний напрям). В той самий час Німеччина продовжувала підтримувати європейські прагнення Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини, Латвії, Литви та Естонії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Валіон О.П. Динаміка українсько-німецьких політичних відносин упродовж 1991-2001 рр. // Україна - Європа - Світ: міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. - 2009. - Вип. 2. - С. 140-149
2. Віднянський С.В. Еволюція зовнішньої політики України (1991 - 2006 рр.) // Український історичний журнал : Наук. журн. / НАН України, Ін-т історії України, Ін-т політ. і етносоц. досліджень. - К., 2006. - № 4. - С. 32-51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
3. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Еволюція зовнішньої політики України (1991-2006 рр // Український історичний журнал. - 2006. - № 4. - С. 32-51. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
4. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації /С.В.Віднянський, А.Ю.Мартинов // Український історичний журнал. - 2011. - № 4. - С. 55-76. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
5. Власов С.М. «Нормалізація» німецької зовнішньої політики // Дослідження світової політики: зб. наук. пр. – К.: Інститут світової економіки

та міжнародних відносин НАН України, 2006. – №19. – С.56-67. – [Електронний ресурс]. – URL: <https://studfiles.net/preview/5484766/page:3/>

6. Кондратюк С. До питання про європейську політику ФРН // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. – К.: Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України, 2002. – Вип.21. –С.16-32. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>

7. Кудряченко А.І. Як об'єдналися німці: уроки для України // Політика і час. – 2005. – № 11. – С. 66 – 72.

8. Лакішик Д. Об'єднана Німеччина в європейських інтеграційних процесах // Актуальні проблеми міжнародних відносин – Київ: Київський університет, 2006. – Вип. 32. - Ч. 2. – С. 61 – 71.

9. Мартинов А.Ю. Українсько-німецьке співробітництво у контексті європейської інтеграції (90-ті роки ХХ ст.). // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Випуск 20. – 2005. - С.32-39. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>

10. Мартинов, А. Ю. Українсько-німецькі відносини на межі ХХІ ст.: попередні підсумки і перспективи // Науковий вісник дипломатичної академії. - 2002. - Вип. 7. - С. 229-242. [Електронний ресурс]. – URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

11. Мартинов А. Німеччина і Європейський Союз: між національними та європейськими інтересами : Монографія /, - К. : Ін-т. України НАН України, 2004. – 237 с.

12. Мартинов А.Ю. Українсько-німецькі відносини: політичні аспекти (1989 – 2004 рр.) // Вісник Київського славистичного університету / За ред. Ю.М.Алексєєва та ін. - К.: КСУ, 2005. - № 23. – С. 56 – 73. – URL: <http://dsr.univ.kiev.ua/pub/publish/187259/>

13. Мартинов А.Ю. Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки (1990 - 2005 рр.): моногр., - К., 2006. - 447 с.

14. Мартинов А. Герхард Шредер: політичний портрет: монографія / - К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – 207 с. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

15. Мартинов А.Ю. Зовнішньополітичний менталітет незалежної України: особливості й протиріччя (1990-й-поч. ХХІ ст.) / А. Мартинов //Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Випуск 20. – 2011. - С.41-59. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

16. Мартинов А.Ю. Зовнішня політика ФРН за часів другої «великої коаліції»: основні напрями і результати (2005-2009 рр.). // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2014. - №23. - С.192-209. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>

17. Мартинов А.Ю. Німецька громадська думка щодо політичної трансформації в Україні (2012-2015 рр.) // Україна – Європа – Світ. – Тернопіль. – 2015. – Вип. 15. – С. 220-225. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

18. Мартинов А.Ю. Конрад Аденауер. // Всесвітня історія. – 2015. - № 6. - С.1-7. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
19. Мартинов А.Ю. Брандт Віллі. Як починалася політична кар'єра канцлера ФРН // Історія України. – № 3. – Березень 2017. – С. 1–7. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
20. Мартинов А.Ю. «Перебудова» і посткомуністична трансформація країн Центрально-Східної Європи // Історії України. Вкладка всесвітня історія. – К., 2018. – № 3. – С. 4–14. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
21. Мартинов А.Ю., Кривець Н.В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918 - 1933 рр. // Український історичний журнал. - 2009. - № 3. - С. 226-237. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
22. Мартинов А., Харлан Г., Буглай Н. «Епоха Квасневського» в зовнішній політиці Республіки Польща (1995–2005 рр.) // Український історичний журнал. - 2018. - № 1. - С. 201-207. [Електронний ресурс]. – URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
23. Тодоров І., Тодорова Н. Українсько-німецькі відносини в контексті історії і геополітики / І.Тодоров, Н.Тодорова // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наукових праць. Випуск 1(22). Ужгород, 2018. С.30-44.
24. Степанов В.А. Досвід реалізації зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччини: монографія /. – К., 2008. – 220 с. [Електронний ресурс]. – URL: <https://korrespondent.net/world/3975385>
25. Хімяк Оксана. ФРН у міжнародній системі: динаміка зміни зовнішньої політики (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. - Вип.25. - С.159-165 – [Електронний ресурс]. – URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/handle/ntb/21126> =ru
26. Шварц Х.-П. Центральная держава Европы идет последовательным курсом // Intern. Politik. - 2004. - № 11. – С.25-34. // [Електронний ресурс]. – URL: <https://korrespondent.net/world/3975385-cho-zhdai-ukrayne-kluichevye-myssyu-myrotvortsev-oon>
27. Betz J. Die Entwicklungspolitik der rot-grünen Bundesregierung // Aus Politik und Zeitgeschichte. - 2008. - № 18–19. - S.25–37. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://books.google.com.ua/books?id=Wd3nBQAAQBAJ&pg=PA18>.
28. Fremdfeindlichkeit beruht auf Abbau des Nationalstaates // Internationale Politik. - 2006. - №12. - S.71–88. - [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.amazon.de/Geschichte-Bundesrepublik-Deutschland>.
29. Kaiser K., Krause I. (Hrsg.) Deutschlands neue Aussenpolitik. - München, 2004. - Bd. 3. - S.3-12. - [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.bundestag.de/gg>

30. Kühnhardt L. Wertgrundlagen der deutschen Aussenpolitik // Deutschlands neue Aussenpolitik. – Berlin, 2007. – Band 1. – 154 s. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.hanisauland.de/lexikon/b/ bundesrepublik _deutschland.html
31. Schöllgen G. Der Auftritt. Deinschlands Rückkehr auf die Weltbühne. – München, 2006. – 85 s. – [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.amazon.de/Geschichte-Bundesrepublik-Deutschland>
32. Sontheimer K. Berlin schafft keine neue Republik - und bewegt sich doch // Aus Politik und Zeitgeschichte. – 2006. – №1–2. – S.3-26. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.bmel.de/DE/Laendliche-Raeume/03_Foerderung/Europ
33. Wolf R. Finanzierungsprobleme der Europäischen Sicherheits und Verteidigungspolitik unter den Bedingungen der Währungsunion // Aus Politik und Zeitgeschichte. 2007. – №47. – S.27-37. – [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.duden.de/rechtschreibung/Bundesrepublik_Deutschland
34. Prezydent RP w Berlinie «Niemiecko-Polskie rozmowy europejskie» // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.prezydent.pl/aleksandra-kwasniewskiego/aktualnosci/rok-2000 .html>
35. Spotkanie Prezydenta RP z Kanclerzem RFN // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.prezydent.pl/aleksandra-kwasniewskiego/aktualnosci/rok-2000-rfn.html>

REFERENCES

1. Valion O.P. Dinamika ukraïns'ko-nimec'kih politichnih vidnosin uprodovzh 1991- 2001 rr. / O.P. Valion // Ukraïna - Ćvropa - Svit: mizhnarodnij zbirnik naukovih prac'. Seriya: Istoriya, mizhnarodni vidnosini. Ternopil': TNPU im. V. Gnatyuka. – 2009. – Vip. 2. – S. 140-149
2. Vidnyans'kij S.V. Evolyuciya zovnishn'oï politiki Ukraïni (1991 - 2006 rr.) / S.V. Vidnyans'kij // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal : Nauk. zhurn. / NAN Ukraïni, In-t istorii Ukraïni, In-t polit. i etnosoc. doslidzhen'. – K., 2006. – № 4. – S. 32-51. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
3. Vidnyans'kij S.V., Martinov A.YU. Evolyuciya zovnishn'oï politiki Ukraïni (1991- 2006 pp.) /S.V.Vidnyans'kij, A.YU. Martinov // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. – 2006. – № 4. – C. 32-51. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
4. Vidnyans'kij S.V., Martinov A.YU. Zovnishnya politika Ukraïni: evolyuciya konceptual'nih zasad ta problemi realizacii /S.V.Vidnyans'kij, A.YU.Martinov // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. – 2011. – № 4. – C. 55-76. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
5. Vlasov S.M. «Normalizaciya» nimec'koï zovnishn'oï politiki /S.M. Vlasov// Doslidzhennya svitovoï politiki: Zb. nauk. pr. – K.: Institut svitovoï ekonomiki ta mizhnarodnih vidnosin NAN Ukraïni, 2006. – №19. – S.56-67. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://studfiles.net/preview/5484766/page:3/>

6. Kondratyuk S. Do pitannya pro evropejs'ku politiku FRN / S.Kondratyuk // Doslidzhennya svitovoi politiki: Zb. nauk. pr. – K.: Institut svitovoi ekonomiki ta mizhnarodnih vidnosin NAN Ukraïni, 2002. – Vip.21. –С.16-32. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
7. Kudryachenko A.I. YAk ob'ednalisya nimci: uroki dlya Ukraïni /A.I. Kudryachenko // Politika i chas. – 2005. – № 11. – S. 66 – 72.
8. Lakishik D. Ob'ednana Nimechchina v evropejs'kih integracijnih procesah /D. Lakishik // Aktual'ni problemi mizhnarodnih vidnosin – Kiïv: Kiïvs'kij universitet, 2006. – Vip. 32. - CH. 2. – S. 61 – 71.
9. Martinov A.YU. Ukraïns'ko-nimec'ke spivrobitnictvo u konteksti evropejs'koï integracii (90-ti roki XX st.). / A. Martinov // Mizhnarodni zv'yazki Ukraïni: naukovy poshuki i znahidki. – Vipusk 20. – 2005. - S.32-39. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
10. Martinov, A. YU. Ukraïns'ko-nimec'ki vidnosini na mezhi XXI st.: poperedni pidsumki i perspektivi / A.YU. Martinov // Naukovij visnik diplomatichnoi akademii. - 2002. - Vip. 7. - S. 229-242. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
11. Martinov A. Nimechchina i Evropejs'kij Soyuz: mizh nacional'nimi ta evropejs'kimi interesami : Monografiya / A. Martinov, - K. : In-t. Ukraïni NAN Ukraïni, 2004. – 237 s.
12. Martinov A.YU. Ukraïns'ko-nimec'ki vidnosini: politichni aspekti (1989 – 2004 rr.) / A.Martinov // Visnik Kiïvs'kogo slavistichnogo universitetu / Za red. YU.M.Alekseeva ta in. - K.: KSU, 2005. - № 23. – S. 56 – 73. – Rezhim dostupu: <http://dsr.univ.kiev.ua/pub/publish/187259/>
13. Martinov A.YU. Ob'ednana Nimechchina: vid «Bonns'koï» do «Berlins'koï» respubliki (1990 - 2005 rr.): Monogr. / A.YU. Martinov, - K., 2006. - 447 s.
14. Martinov A. Gerhard SHreder: politichnij portret: monografiya / A. Martinov / - K.: In-t ictorii Ukraïni NAN Ukraïni, 2007. – 207 s. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
15. Martinov A.YU. Zovnishn'opolitichnij mentalitet nezalezhnoi Ukraïni: osoblivosti j protirichchya (1990-j-poch. HKHI st.) / A. Martinov //Mizhnarodni zv'yazki Ukraïni: naukovy poshuki i znahidki. – Vipusk 20. – 2011. - S.41-59. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
16. Martinov A.YU. Zovnishnya politika FRN za chasiv drugoi «velikoi koalicii»: osnovni napryami i rezul'tati (2005-2009 rr.). / A. Martinov // Mizhnarodni zv'yazki Ukraïni: naukovy poshuki i znahidki. – 2014. - №23. - S.192-209. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
17. Martinov A.YU. Nimec'ka gromads'ka dumka shchodo politichnoi transformacii v Ukraïni (2012-2015 rr.) / A. Martinov // Ukraïna – Evropa – Svit. –

Ternopil'. – 2015. – Vip. 15. – S. 220-225. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

18. Martinov A.YU. Konrad Adenauer. Vkladka Istoriya Ukraïni / A.Martinov // Vsesvitnya istoriya. – 2015. - № 6. - S.1-7. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

19. Martinov A.YU. Brandt Villi. YAk pochinalasya politichna kar'era kanclera FRN / A.Martinov // Istoriya Ukraïni. Vkladka Vsesvitnya istoriya. – № 3. – berezen' 2017. – S. 1–7. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>

20. Martinov A.YU. «Perebudova» i postkomunistichna transformaciya kraïn Central'no-Skhidnoï Evropi / A. Martinov // Istoriï Ukraïni. Vkladka vsesvitnya istoriya. – K., 2018. – № 3. – S. 4–14. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>

21. Martinov A.YU., Krivec' N.V. Ukraïns'ko-nimec'ki vidnosini: politika, diplomatiya, ekonomika. 1918 - 1933 rr. / A. Martinov Krivec' N.V. // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. - 2009. - № 3. - C. 226-237. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

22. Martinov A., Harlan G. Buglaj N. «Epoha Kvasnevs'kogo» v zovnishnij politici Respubliki Pol'shcha (1995–2005 rr.) / A. Martinov Krivec' N.V. // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. - 2018. - № 1. - C. 201-207. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.

23. Todorov I., Todorova N. Ukraïns'ko-nimec'ki vidnosini v konteksti istoriï i geopolitiki / I.Todorov, N.Todorova // Geopolitika Ukraïni: istoriya i suchasnist'. Zbirka naukovih prac' Vipusk 1(22) Uzhgorod 2018 S.30-44.

24. Stepanov V.A. Dosvid realizacii zovnishn'oi politiki Federativnoi Respubliki Nimechchina: Monografiya / V.A. Stepanov. – K., 2008. – 220 s. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://korrespondent.net/world/3975385>

25. Himyak Oksana. FRN u mizhnarodnij sistemi: dinamika zmini zovnishn'oi politiki (druga polovina HKH – pochatok HKHI st.) / Oksana Himyak // Ukraïns'ka nacional'na ideya: realii ta perspektivi rozvitku. – 2013 - Vip.25. - S.159-165 – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://ena.lp.edu.ua:8080/xmlui/handle/ntb/21126> =ru

26. SHvarc H.-P. Central'naya derzhava Evropy idet posledovatel'nym kursom // Intern. Politik. - 2004. - № 11. – S.25-34. / H.-P. SHvarc // [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://korrespondent.net/world/3975385-chto-zhdut-ukrayne-kluichevye-myssyy-myrotvortsev-oon>

27. Betz J. Die Entwicklungspolitik der rot-grünen Bundesregierung // Aus Politik und Zeitgeschichte. - 2008. - № 18–19. - S.25–37. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://books.google.com.ua/books?id=Wd3nBQAAQBAJ&pg=PA18>.

28. Fremdfeindlichkeit beruht auf Abbau des Nationalstaates // Internationale Politik. - 2006. - №12. - S.71–88. - [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.amazon.de/Geschichte-Bundesrepublik-Deutschland>.

29. Kaiser K., Krause I. (Hrsg.) Deutschlands neue Aussenpolitik. - München, 2004. - Bd.

3. - S.3-12. - [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.bundestag.de/gg> 30.Künhardt L. Wertgrundlagen der deutschen Aussenpolitik // Deutschlands neue

Aussenpolitik. – Berlin, 2007. - Band 1. – 154 s. - [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.hanisauland.de/lexikon/b/bundesrepublik_deutschland.html

31. Schöllgen G. Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne. - München, 2006. – 85 s. - [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.amazon.de/Geschichte-Bundesrepublik-Deutschland>

32. Sontheimer K. Berlin schafft keine neue Republik - und bewegt sich doch // Aus Politik und Zeitgeschichte. - 2006. - №1–2. - S.3-26. - [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.bmel.de/DE/Laendliche-Raeume/03_Foerderung/Europ

33. Wolf R. Finanzierungsprobleme der Europäischen Sicherheits und Verteidigungspolitik unter den Bedingungen der Währungsunion // Aus Politik und Zeitgeschichte. 2007. - №47. - S.27-37. - [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.duden.de/rechtschreibung/Bundesrepublik_Deutschland.

34. Prezydent RP w Berlinie «Niemiecko-Polskie rozmowy europejskie» // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.prezydent.pl/aleksandra-kwasniewskiego/aktualnosci/rok-2000.html>

35. Spotkanie Prezydenta RP z Kanclerzem RFN // Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.prezydent.pl/aleksandra-kwasniewskiego/aktualnosci/rok-2000-rfn.html>